

VÅRT DAGLIGA BRÖD...

Innehåll

Inledning	3
Vårt dagliga bröd	5
Nildalen	9
Mesopotamien	11
Grekland	13
Rom	17
Noter	22

Den judiske profeten Jesus från Nasaret i Galileen levde mitt i den grekisk-romerska antiken. Även om han andligen var en produkt av den judiska religiösa gemenskapen, så var han också en människa som materiellt levde i ett samhälle i det romerska imperiet med dess relativa välstånd. Nya Testamentet är en viktig källa till den grekisk-romerska antikens sociala historia, med många belysande detaljer, Jesus umgås med vanligt folk, han träffar inte bara de judiska prästerna och den romerske guvernören utan också fiskare, skattmästar, drängar, skökor, slavar. Realismen i berättelserna är påtaglig, och det gäller också innehållet i Jesu bön: »Vårt dagliga bröd giv oss idag».

Den krassa verkligheten bakom de marmorskimrande fasaderna på tempel och teatrar i Athen och Rom är tankeväckande och ibland kuslig: man levde under hela antiken precis på marginalen, ungefär som i u-länderna idag, med ständiga försörjningsproblem och ofta återkommande hungersnöd. Man hade inte heller vår tids många olika

födslag, konserveringsmöjligheter eller snabba frakter. Man var helt beroende av brödet, sitt dagliga bröd. Och man blev helt beroende av spannmålsdistributionen från de områden som kunde producera ett överskott.

På Kooperativa Förbundets Provkök har en forskargrupp kommit fram till någonting som presenteras som *basmaten*. Den består mest av bröd och annan mjölmät. Därtill kommer ett par glas mjölk, lite ost och matfett och några potatisar. Detta var livets nöddoft när Konsumentkooperationen startade i Sverige för 75 år sedan, och det är än i dag den bästa basmaten. I länderna vid Medelhavet har detta varit stommen i all livsföring ända från antiken och fram till våra dagar. Lantbefolkningen i Grekland och Italien har i ett par tusen år levat på huvudsakligen bröd, färost, oliver och olivolja, lite grönsaker och frukt, samt vin. Och befolkningen i antikens storsäder hade samma diet som man möter där även nu: spagetti, pizza - och i arabvärlden *cous-cous*, mjöl, gryn, kokta degar, ugnsgräddade degar som fylls med fisksås och mosade grönsaker. (1)

I de gamla länderna runt Medelhavet är brödet fortfarande vördat och heligt. Det är ingen tillfällighet, att det är bröd och vin som fått symbolisera Jesu kött och blod i nattvarden. Riktigt kött såg man sällan, det förekom mest vid de stora offern, då man för övrigt brände benen och fettlet åt gudarna, medan människorna åt och festade på offerlammens och oxarnas kött. De stora offerfesterna spelade en inte oviktig roll för att tillfredsställa de fattigas proteinbehov under antiken.

Men basingredienser var då som nu: mjölet och oliverna. Då som nu var de stora städernas befolkning beroende av tillförsel på livsmedel eftersom stadsbefolkningen inte själv producerade

någon mat. Då som nu fanns det spannmålsöverkott i vissa länder och livsmedelsbrist på andra håll. De rikaste skördarna och överskotten fick man i Egypten, i Ukraina, på Sicilien och i Tunisien, där huvudstaden då hette Kartago. (2)

Varken Grekland eller Italien kunde konkurrera med dessa rika spannmålsländer. Och i både Athen och Rom drog man samma slutsats: man lade ner sitt eget jordbruk och köpte billigare vete från överskottsländerna; i Grekland och Italien övergick man till att odla oliver, vin och andra trädgårdsprodukter, i Italien också till en extensiv boskapskötsel. Men därmed hade man också gjort sig beroende av importen av spannmål från andra sidan havet. } Som en röd tråd genom antikens historia går spannmålsbehovet i Athen och Rom, det rädde nästan ständig brödransonering, ständig rädsla för hungerkris. } Både Athen och Rom har beskyllts för att ha fört en imperialistisk politik, men det var också fråga om ett slags säkerhetspolitik: det gällde att trygga spannmållstillförseln, att behärska de vägar över Medelhavet, som spannmålstonnaget måste gå för att inte dåtidens världsmetropoler skulle drabbas av hunger och svält. De flesta bekymmer som hör ihop med folkförsörjningen var kända redan under antiken, de flesta lösningar på problemen hade också prövats innan antiken tog slut.

Antikens författare talar sällan om folkförsörjningen. Vi hör mera talas om lyxmaten, men dessa författare skrev också uteslutande skönlitteratur för den aristokratiska läsekretsen. Det fanns inga proletärförfattare under antiken, och knappast någon samhällskritisk journalist bland grekerna och romarna. Endast i Apuleius' skälroman »*Den gyllene åsnan*» (sv övers 1960) har jag hittat en kort beskrivning, som uttrycker medlidande med de

stackars män som arbetade som mjölnardrängar och bageriarbetare.

På samma sätt förhåller det sig med konsten och arkitekturen. De grekiska vasmalningarna avbildar inga hungerkravaller och inte några spannmålsfartyg. De antika ruiner som turisterna löser entrébiljetter till har varit offentliga nöjeslokaler eller minnesmärken. Ingen frågar efter de stora spannmålsmagasinen som låg nere vid Roms hamnkajer utmed Tibern, alldeles där man ser Monte Testaccio — Krukskarvornas kulle — ett helt berg av sönderslägna krukor, en gigantisk sophög av emballaget kring det livsmedel, som varje dag fraktades till Rom på prämar och drogs uppför Tiberströmmen av prämdragsslavarna från Ostia, hamnen vid havet.

Men om författarna och konstnärerna tiger, finns det ändå ett rikt och värtaligt källmaterial. Det är inskrifterna, räkenskaperna, kvittona på betalda leveranser, lagar och förordningar m m. Och det finns monument och hyllningar till personer som bidragit med hjälpsändningar av spannmål, gratis brödtudning eller dumpning av priserna. Det var verkligen inte alltid man hade mat för dagen i Sokrates Athen och i Ciceros Rom.

Och vad antiken lämnat i arv åt oss är inte främst fragmenten av sin filosofi och litteratur, konst, arkitektur och religion. Det mest påtagliga arvet är den oerhörda miljöförstöringen av länderna kring Medelhavet. Stora delar av Grekland, Italien, Spanien består av kala berg som ur odlingssynpunkt är öknar, skapade av antikens människor på jakt efter föda, bete och bränsle. I sitt oförstånd plundrade de sina egna naturtillgångar, sig själva till straff och oss efterkommande till varnagel. (Se t ex Carl Fries: *Vägen till Rom*, Stockholm 1964 /WoW/) Nu är inte »antiken» något bra begrepp,

eftersom det rör sig om en lång historisk period, 3 500 år, och om ett stort geografiskt område med skiftande möjligheter till materiellt välstånd. När det gäller folkförsörjningen var t ex de gamla flodkulturer i Mesopotamien och Egypten gynnade framför Grekland och Italien med sina många storstäder.

Nildalen — Medelhavsländernas välorganiserade kornbod

Egypten var hela antiken igenom ett rikt jordbruksland. Det anpassade sin livsrytm efter Nilens årliga översvämningar, som gav inte bara vatten utan också näringsrikt gödslande flodslam. Byggnaden kunde nästan alltid producera ett gott överskott av spannmål, och det förblev antikens förnämsta kornbod under ett par årtusenden. Och mycket tidigt skapades den grundläggande organisationen för lagring och distribution av detta överskott. Man hade bara en utväg, nämligen att använda Nilen som transportväg: någon annan flod finns inte, och båten uppfanns långt tidigare än hjulet och kärran. Denna produktions- och distributionsapparat förut-satte en politiskt sammanhållen stat. Egyptens enande omkring 2 800 f Kr medförde också ett slags välstånd utefter hela Nildalen. När Nilens översvämning kom varje år i juli, lades åkrarna under vatten för ett par månader, men bönderna blev inte som förr utan arbete och utan mat. Den egyptiska statens organisation för livsmedelsförsörjning fungerade nämligen också som AMS-organisation, som inriktade böndernas arbetskraft och spannmålsprämarernas lastkapacitet på byggnadsarbeten istället. Man öppnade stenbrotten i Assuan, forslade blocken till Memphis och byggde faros

palats och de stora pyramiderna. I och för sig behövdes väl inte dessa stora pampiga faraogravar, utan det var själva byggandet som var nödvändigt. Precis som vi väl egentligen inte behöver en bro över Öresund eller kraftverk i Kalix-älven, men byggandet är viktigt för att skapa sysselsättning, och samma slags argument använde man faktiskt i Athen när man motiverade byggandet av templen på Akropolis på 400-talet f Kr. Både Parthenon-templet och pyramiderna är alltså AMS-jobb igångsatta av en stark och realpolitiskt medveten regering. (3) Och när den starka regeringen, som skapat det s k Gamla riket i Egypten, föll på 2 200-talet f Kr, så upphörde inte bara pyramidbyggandet utan då utbröt också en fruktansvärd svält i Egypten. Den var inte förorsakad av missväxt utan av det kaos i distributionsapparaten som blev följden av den politiska enhetens upplösning och statens sammanbrott.

Nåväl, man lyckades ena Egypten igen, både under Mellersta Riket och under Nya Riket. Assyrierna kom, och perserna och så småningom grekerna under Alexander den store. Men alla erövrarna bibehöll och utvecklade det gamla systemet. Bönderna och byarna var utsatta för en hård naturabeskattning och arbetsplikt, dvs de skulle leverera av sin skörd till de statliga uppsamlingsstäl- lena, och de skulle själva bekosta transporter på Nilen, för vilket de ålades en särskild skatt. Kaptenerna på fartygen var statsanställda. När slutligen romarna erövrade Egypten, gjorde kejsar Augustus landet till sin personliga kejsrerliga provin, med en enda uppgift: att forse huvudstaden Rom med mat, det vill säga spannmål.

Det är inte troligt att den egyptiska jordbruks- organisationen hade hittats på av de första farao- nerna själva. Det är tvärtom mycket möjligt att

Bibeln har rätt, när den i Gamla Testamentet berättar om hur israeliten Josef tydde Faraos onda drömmar om de sju feta och sju magra korna: »det gäller att lagra överkottet under de sju feta åren för att klara hungerkriserna under de följande sju magra åren.» Själva idén skulle alltså ha kommit från invandraren Josef som också blev uppsynings- man över den egyptiska folkförsörjningens bered- skapsorganisation. Och Josef var som bekant son till Jakob, son till Isak, son till Abtraham, som kom från staden Ur i Kaldéen, dvs Mesopotamien. Ur var den största staden i landet Sumer, sumerer- nas land vid Eufrats och Tigris' delta. Ur var hamnstaden, utskeppningshamnen för sumerernas land i tiden före de första faraonerna. Minnet av Egyptens län av teknisk expertis från Mesopota- mien har bevarats i Bibeln i form av denna myt, sagan om Josef, som mycket väl kan rymma en historisk verklighet.

Mesopotamien – konstbevattnings konsekvenser

Om jordbruket i sumerernas land vet vi ganska mycket, tack vare en mängd dokument skrivna med kilskrift på lertavlor, som arkeologerna funnit. Där finns många exempel på konflikter mellan bönder och herdar, som lät sina djur beta på kanalernas bankar och på vallarna mellan åkerlap- parna. Det finns en sumerisk bondepraktika (4) med råd till bonden hur han ska bevattna sitt fält med översvämningvattnet från floderna, hur han ska gräva kanaler och muddra dem regelbundet så att vattnet kommer fram etc. Med den tidens sätt att skriva och uttrycka sig låter det så lugnt och högtidligt och nästan idylliskt. Men vill man studera hur det egentligen förhöll sig, kan man ned

fördel besöka Tunisien, där fortfarande samma slags konstbevattnade jordbruk existerar i oaserna. Jag kan rekommendera en bok som heter »*Chebika. Rapport från en tunisisk oas.*» av Jean Du vignaud (sv övers 1970), som utförligt skildrar den oro och det jäkt som den fattige oasbonden lever med. Man sitter i spänning runt vattenuppföringsverket och väntar på sin tur, och när man fått de krukor vatten som man har rätt till, gäller det att kvickt öppna kanalen till sitt fält så att man inte går miste om en enda droppe. Sen gäller det att täta och lappa vallarna, jaga bort alla djur som kan trampa sönder fördämningarna så att vattnet rinner ut, och t o m gå dit på natten för att vaka över att inte grannen stjälar vatten från ens eget fält. Och slutligen måste man ändå låna pengar till nästa års utsäde av den som man arrenderar jordbiten av. Oas-bonden lever under verklig stress.

De sumeriska bönderna hade därtill också andra problem. Eufrats och Tigris' översvämningar var opålitliga och ibland alldeles för häftiga. Då bröts fördämningarna, och hela trakten översvämmades och förvandlades till träsk och sumpmarker, ty avrinningen var alldeles för liten och dräneringen för dålig. Hela Mesopotamien var redan under antiken fullt av ruiner efter övergivna byar och städer.

Men det var inte alltid naturens fel. Människorna själva gjorde också sina misstag. Vattnade man häftigt steg grundvattnet och jorden försaltades. Världens första exempel på miljöförstöring finns dokumenterat från ca 2 400 f Kr, då kung Entemena i Lagash ville bräcka sina fiender i grannstaden Umma och grävde en stor, segelbar kanal mellan Tigris och Eufrat. Men det visade sig vara ett ödesdigert misstag, grundvattnet steg, jorden försaltades, skördarna minskade katastrofalt och hela

deltaområdets produktion och ekonomi gick tillbaka. Efter ett par hundra år utbryter hungersnöd i huvudstaden Ur, som försvinner ur historien, i och med att furstarna i Babylon längre norrut griper makten i Mesopotamien. Men även dit skulle så småningom jordförstöringen sprida sig. (5)

Grekland — kolonialismen slår tillbaka

Egyptens och Mesopotamiens jordbrukskulturer hade sina förutsättningar i de vattenrika flodernas översvämningar, som var regelbundna och som dessutom gjorde jorden mjuk och möjlig att bearbeta med bronsålderns redskap. Bönderna i Grekland hade det svårare, men i och med att man lärde sig använda järnet kom bättre redskap och därmed möjlighet att plöja och odla hårdare mark i annat klimat. Och på 700-talet f Kr börjar den grekiska kolonisationen av Medelhavets kuster, främst Siciliens och Syditaliens slätter, och kusterna vid Svarta Havet, dvs nuvarande Rumänien och Ukraina. Detta är områden som alla lämpade sig för jordbrukskolonier, och de kom också snart att växa ut till rika emigrantstater. Och förhållandet mellan kolonierna och moderstäderna i Grekland skulle så småningom ändra sig så att moderstäderna blev de beroende. Grekland blev beroende av spannmålsimporten från kolonierna, och betalade med sina »industrivaror», dvs specialiteter inom hantverket. Staden Megara blev exempelvis textilcentrum, Korinth och Sikyon hade bronsverkstäder, Athen hade sina stora krukverkstäder, en hel stadsdel som också kallades Kerameikos.

Det utvecklade sig alltså ett förhållande som liknar det nuvarande mellan i-länder och u-länder, också i så måtto att u-länderna utanför Grekland

startade som råvaruleverantörer men så småningom öppnade egna industritillverkningar. Och moderlandet Grekland reducerades till slut till ett fattigt och efterblivet land som bara besöktes av turister. Jordbrukskolonierna på andra sidan haven fick rika skördar, och redan efter hundra år kom detta att styra den ekonomiska och politiska utvecklingen i själva Grekland, även i landskapet Attika, som är en stor slättbygd med relativt goda odlingsmöjligheter. På 500-talet f Kr uppträder en svår jordbrukskris i Attika, och en man som hette Solon fick i uppdrag och extra maktbefogenheter att ordna upp läget. Solon genomförde skuldavskrivning för de fattiga bönderna, men dessutom ett förbud mot spannmålexport från Athén. Detta syftade till att säkra tillgången på spannmål för befolkningen, men också till att hålla priserna nere. Spannmålsbristen i de grekiska städerna var nämligen så stor, att det då ännu lönade sig för de attiska storbönderna att exportera spannmål till andra platser i Grekland. Men just därför kom förbudet att få en helt annan effekt än den önskade. Eftersom det på grund av prisstoppet och exportförbudet inte lönade sig att odla spannmål för försäljning, övergick storbönderna i Attika till trädgårdsodling, främst oliver, vin, äpplen etc, och landskapet förvandlades till en enda stor trädgård. Därmed blev också athenarna helt beroende av att importera sin brödsäd, liksom Megara, Korinth och Sikyon var beroende av sina kolonier på Sicilien och i Syditalien. Men Athén anlade sina kolonier i Rumänien och Ukraina och sen gällde det att säkra transporterna och skydda fartygen mot plundringar av andra behövande städer. (6) Det räckte inte med att bygga en stor flotta som med konvojer skyddade spannmålstransporterna. Dessutom anlades stöd- punkter och bunkringshamnar utmed hela vägen

upp till Bosporen. Athén erövrade öar och kuster, lade under sig gruvor och skogar — silvergruvorna i Thrakien gav betalningsmedel för spannmålsinköpen, och timret från Makedonien var nödvändigt för att klara av det enorma behovet av fartyg.

Det var denna spannmålsimport som avbröts, när perserna år 480 f Kr gick över Hellesponten. För Athén blev det livsviktigt att hålla dem borta från Svarta Havet. Under perserkrigen sökte Athén också att erövrä Egypten för att komma åt dess rika spannmålsöverkott, men det lyckades inte. Under det stora peloponnesiska kriget, 431—404 f Kr, försökte Athén på samma sätt att okkupera Sicilien men misslyckades. Dock lyckades man för en tid blockera fienden Korinth från tillförsel av vetet från Sicilien, och framkallade därmed en allvarlig hungerkris — det var Athéns strategi i det kriget. (7)

Athéns säkerhetspolitik utvecklades till en rent imperialistisk politik. Man slöt förbund, man koloniserade och ockuperade, allt under ledning av en demokratiskt utvald och utlottad regim och förvaltning. Den första punkten på folkförsamlingens dagordning var regelbundet: rapporten om försörjningsläget och åtgärder för folkförsörjningen.

Och åtgärder vidtogs: hamnstaden Pireus byggdes ut, en härskara av tullare och kontrollanter kantade sjövägen till Svarta Havet. Men när importen ändå inte förslog till att täcka behovet, bestämde man att enbart athenska medborgare skulle få del av spannmålsleveranserna. Och det var bara hälften av alla som levde och verkade i den stora metropolen. De blev för övrigt ännu färre sedan man år 451 f Kr hade begränsat medborgarskapet till bara dem som hade både mor och far av athensk börd, och detta i en stad där »blandäktenskap» mellan athenare och andra greker var mycket

vanliga. Men dessa privilegierade athenska medborgare fick både subventioner när priserna steg, och ibland t o m gratis tilldelning av spannmål.

Andå blev spannmålshandeln i Athen aldrig förstatligad. Den sköttes av privata köpmän och redare med stöd av privata banker. (8) Men det fanns stränga lagar mot dem som sökte hamstra eller som avsiktligt försökte försena transporter för att trissa upp priserna. Spannmålsgrossisterna fick inte köpa in mer än ett visst maximerat lager till sina butiker. Vj vet detta genom ett bevarat tal av advokaten Lysias, som anklagade spannmåls-handlarna för kartellbildning i syfte att höja brödpriserna i Athen. (9)

Under trycket av den ständiga spannmålsbristen drevs Athen till en expansionspolitik som ledde till kollision med de andra grekiska staterna, främst Korinth och Sparta. Det stora pelopnesiska kriget varade i trettio år, men när försöket att erövra Siciliens kornbodar misslyckats och slutat i en militär katastrof år 413, var stormakten Athen definitivt knäckt. Efter ett par decennier inträffade upprepadé hungerkriser, och Athen blev hjälplöst beroende av understöd från kungen i Egypten eller småfurstarna vid Svarta Havet, som skickade hjälpsändningar till den svältande världsstaden. Till tack blev de upphöjda till hedersmedborgare i Athen och hyllades med svassande anslagstavlor och bronsstatyer (som de ibland betalade själva). (10) Det var spannmålshandlarnas och mjölschejkernas gyllene tidsålder — och sjörövarnas.

Hittills hade Athéns väldiga flotta varit Medelhavets polisvakt. Inom de olika maktsfärerna hade handeln och skeppsfarten kunnat fortgå i trygghet och i skydd av konvojer. Men efter det athenska imperiets undergång blev det fritt fram för piraterna. Handelsfartygen, särskilt spannmålslasterna, ka-

pades och fördes till andra hamnar än de destinerats till, och där piraterna alltid kunde sälja lasten med god förlänsst. Det var först med romarna och med det nya romerska imperiets flotta som Medelhavet åter blev ett säkert hav för sjöfarten och för spannmålstransporterna.

Rom — imperialismens höjdpunkt och sammanbrott

Roms spannmålsbehov skapade samma problem som i Athen, och man försökte också med samma slags lösningar. Undan för undan erövrade romarna de rikaste spannmålsländerna, Sicilien, Tunisien, Spanien, Egypten. Redan de första erövringarna i slutet av 200-talet f Kr medförde en social kris i Italien. Importen av vete var så stor, och priset i Italien sjönk så snabbt, att de romerska småbönderna ruinerades. De kunde inte sälja sina produkter, och de hade inte kapital nog att investera i en omläggning till annan gröda. De sålde sina gårdar till godsägarna och flyttade in till storstaden Rom, där de försörjde sig som stuveriarbetare, bageriarbetare, byggnadsarbetare eller tog värvning som soldater i armén eller flottan. Däremot kunde de inte få arbete som drängar i jordbruket, ty *godsägarna* köpte slavar, vilket var den allra billigaste arbetskraften. Och *de* hade kapital nog att genomföra en strukturrationalisering av jordbruket i Italien. Man övergick till odling av vin och oliver, och detta med stor framgång. Vin och olivolja blev Italiens stora exportvaror jämte vissa industriprodukter, t ex keramik. Därmed kunde man för en tid upprätthålla en viss handelsbalans mellan Italien och omvärlden.

Men Roms befolkning ökade snabbt, det var snart en miljonstad med allt vad det innebär av arbetslöshet och förslumning. Ett sätt att lösa problemet var emigration. De romerska härskarna, särskilt Caesar och Augustus, anlade jordbrukskolonier och garnisonsstäder i Nordafrika, Spanien, Frankrike, England, Sydtyskland och Österrike.

Men dessa kolonier skulle snart visa sig producera minst lika bra vin och oliver och keramik som Italien självt. Och snart kom moderlandet Italien att utkonkurreras av sina egna kolonier. Hundra år efter Caesar måste kejsar Domitianus införa förbud mot anläggning av vingårdar utanför Italien, detta för att skydda Italiens exportmöjligheter. Det hjälpte naturligtvis inte. Italien var redan vid kejsartidens början, dvs omkring Kristi födelse, ett land som inte var självförsörjande. Efter ytterligare hundra år levde kejsarrikets huvudstad Rom helt på understöd.

Den romerska staten hade delat ut allmosor för att folket skulle kunna köpa sig bröd. Man gjorde statliga stödköp för att hålla priserna nere och till sist måste man börja med gratis bröddelning. Men vi ska inte tro att detta var ren välgörenhet, en humanitär aktion för att hjälpa de fattiga. Så var det inte alls.

Det finns många dokument om bröd- och spannmålsutdelning, men det talas aldrig om någon prioritering av de fattiga. Det är alltid städernas myndigheter eller medborgarna som är mottagare, oavsett inkomst och social ställning. I köerna vid utdelningsställena trängdes den högre medelklassen med de fattiga från slumkvarteren. Ransoneringspolletten blev som ett medborgarpass, rätten till gratis bröd var en förmån som tillkom bara de som hade romersk medborgarrätt, det var något att skryta med, och inte en nåd som man skämdes

över. Med den följde rätten till sittplats på arenornas läktare, samt rätten att bära den vita togan som högtidsdräkt. I själva verket utbildades ett slags kastväsen med flera privilegier till de romerska medborgare som hade rätt till gratis bröd.

Det var t o m så att när man i Rom genomförde gratis spannmålsutdelning till alla fria medborgare, så passade de förmögna på att frige sina slavar för att få dem försörjda på statens bekostnad. Antalet medborgare som hade denna rätt steg raskt till över 300 000. Genom värvning till arméerna och emigrationen till kolonierna lyckades man nedbringa antalet till hälften. Men även 150 000 män plus deras familjer är ett besvärligt socialt problem när de saknar mat och sysselsättning. (11)

Parallellt med brödsubventionerna började man därför bygga badhus, teatrar, arenor för gladiatorspel och hästkappiöningar. Både byggnadsaktiviteten och de offentliga nöjena var ett led i ett omfattande sysselsättningsprogram. »Bröd och skådespel» — det var ett praktiskt politiskt program av de romerska kejsarna för att förebygga revolutioner. Den senare antikens upprepade hungerkravaller i Rom bara bekräftar detta.

Men allt detta byggande och t ex uppvärmningen av badhusen och palatsen krävde energi; och det blev skogarna runt Rom som fick leverera virke, ved och träkol. Idag är hela landskapet runt Rom kalhugget och skoglöst.

Själva spannmålsimporten krävde också ett omfattande byggande. Jag har redan nämnt de stora spannmålsmagasinen vid Tiberkajerna i Rom. Än viktigare och större var anläggningarna vid Ostia, Roms hamnstad vid Tiberns utlopp. Det var till Ostia man destinerade sina stora spannmålstankers från Sicilien och Tunisien, medan vetet från Egypten lossades i Puteoli vid Neapelbukten. I närheten

av Puteoli ligger också Pompeji, som även fick sin del av skeppsfarten på Egypten. Det är alltså ingen tillfällighet att man i både Pompeji och Puteoli finner tempel ägnade åt egyptiska gudar, och annat importgods från Alexandria. Med handeln och fartygen följde både souvernier och idéer från utlandet. I Ostia byggdes stora magasin, där spannmålen lagrades före prämtransporten till Rom. Själva hamnen i Ostia byggdes ut flera gånger, den kunde ta emot fartyg som lastade upp till ett tusen ton vete, men den normala storleken låg på några hundra ton. (12) Den romerska staten undvek i det längsta att förstatliga spannmålshandeln, vilket innebar att man i stället fick föra en ständig kamp mot spekulativen i prisstegringar. Spannmålslasterna kontrollerades före avfärden och vid ankomsten, och kaptenen gjordes ansvarig för last som fattades. Men svinnet under färden kunde alltid förklaras med dåligt väder och förskjutningar i lasten, som tvingat skepparen att vräka vetet över bord för att hålla skutan på rätt köl.

I själva verket var det vanligt med smuggling. Småbåtar gick ut längs Italiens kust och köpte upp vad de kunde få från spannmålsfartygen. Och det hjälpte inte ens att man hade statliga kontrollanter ombord på skeppen. Även statliga kontrollanter går ju att muta, i varje fall under antiken. Skepparna visste också, att om lagren i Ostia sinade, så steg priserna. Man drog sig därför inte för att försena sin ankomst för att trissa upp efterfrågan och priset. Och var vädret dåligt tog man extra betalt för att gå till sjöss, riskpengarna var en regelbunden extrainkomst.

Och kejsarna betalade. Med pengar, det var ju den enda tillgång man hade i Rom. Man höjde helt enkelt skatten i de erövrade provinserna och erövrade nya områden för att få mer pengar. Kejsar

Trajanus berömda fälttåg mot Dacien, (Rumänien) som illustreras på den fantastiska Trajanuskolonnen i Rom, avsåg helt enkelt att komma åt den daciske kungens skattkammare och guldreserv.

Från Rom gick det ut en strid ström av klingande mynt, som för övrigt blev allt mindre klingande. Man minskade nämligen deras vikt och silverhalt, men denna myntförsämring bara drev på prishöjningarna. 200 år efter kejsar Domitianus förbud mot nya vingårdar i kolonierna hade inflationen blivit galopperande, och kejsar Diocletianus måste införa historiens första prisstopp. Spannmålsimporten blev nu förstatligad; allt blev förstatligt och kontrollerat, människorna bands till yrken och hemort från födseln. Rätten till livsmedel fick man betala med ofrihet, livegenskap och arbetsplikt. Försörjningskrisen förvandlade medborgaren till kejsarlig undersåte.

Men den värsta krisen för Rom och Italien återstod. Den kom, när kejsar Konstantin den store år 330 flyttade sitt residens till den nya huvudstaden Konstantinopel vid Bosporon. Det betydde en ny hovförvaltning och en ny miljonstad som skulle försörjas med bröd. Och till Konstantinopel dirigerade man nu Egyptens hela spannmålsskörd. För Rom återstod att livnära sig på importen från Tunisien och Sicilien. Och det räckte inte.

Redan efter 10–15 år var försörjningskrisen akut, och ständigt nöd rådde i Rom. På 350- och 360-talen e Kr utbröt ideliga hungerkravaller som övergick i rena revolter. Den kejsarliga stadsprefekten i Rom, Symmachus, var vid ett tillfälle tungen att fly från staden till sitt lantställe vid Ostia, varifrån han lätt kunde ta sig ur landet om det hade behövts. (13)

Men Roms befolkning sökte också andra utvägar. De förmögnare romarna hade sina gods ute på

landet och de började nu med en ny uppodling av Italiens jord. Städernas befolkning utvandrade till landsbygden och tog tjänst som torpare och bönder hos godsägarna, som gav dem skydd, trygghet och försörjningsnöjligheter genom dagsverken på slottet och egna täppor. Det gick som en grön våg genom senantikens Italien, de antika storstäderna avfolkades och föll samman i ruiner. Även Ostia blev tomt och igensandad. Det som var kvar plundrades av goter, vandaler och araber utan något större motstånd. Men det växte i stället upp nya samhällen kring godsägarnas befästa slott på italienska landsbygdens kullar och höjder. Det var medeltiden som började, och den medeltiden var inte mörk för dåtidens människor. Ur folkförsörjningssynpunkt var i stället medeltidens början en ljusnande framtid.

*

Noter

1) Jfr Corbulos strapatsrika fälttåg mot perserna under kejsur Nero. Hos Tacitus, *Annalerna* bok XIV, 24 kommenteras bristen på proviant med orden »man tvangs hålla hungern borta med kött.» samt ett par rader längre ner »Slutligen kom hären till odlad mark och de skördade grödan» (Bertil Cavallins övers. Forum 1968).

2) Man föreställer sig vanligen att Karthago bara var en köp- och handelsstad, den bilden ger oss också de flesta

handböckerna. Karthago var emellertid redan före den romerska erövringen ett rikt åkerbruksland. Hannibal och de andra puniska furstarna var godsägare och bebodde slottlika herrgårdar. En av forntidens mest berömda agronomer var karthagern Mago, vars skrifter om det kapitalistiska jordbrukets principer (med slavdrift etc) kom att spela en mycket stor roll för de romerska jordbrukshandlingarna av Cato och Varro. Jfr den utmärkta framställningen av stormakten Karthago av Pierre Grimal i *Fischer Weltgeschichte*, Band 6, Frankfurt am Main 1965.

3) Tanken om pyramidbyggandet som sysselsättning och ett nödvändigt studium i Egyptens samhällsutveckling lades fram av K Mendelsohn i *Science Journal* 4(3), (1968): s 48-54, »Science at the pyramids». Han har nu också gett ut en bok i ämnet: *The Riddle of the Pyramids* (Praeger) 1974.

4) Om »bondepraktikan» och annat som sumererna var »först i världen» med kan man läsa i S N Kramer, *From the Tablets of Sumer* 1956 (sv övers Så levde sumererna, Stockholm /Forum/ 1958).

5) Kung Entemenas berättelse finns återgiven i Hans Baumann, *Landet Ur*, Stockholm (Saga) 1969 s 128-135. En naturvetenskaplig kommentar kom i *Science* vol No 334 (1958) s 1251-1258 i en uppsats av Th Jacobson - R M Adams: *Salt and Silt in Ancient Mesopotamia*.

6) Spannmålshandelns roll i den grekiska politiken brukar knappt nämnas i de flesta handböcker om antikens historia. Men de senaste åren har problemet blivit mer uppmärksammat i ett par specialarbeten t ex R Meiggs, *The Athenian Empire*, Oxford 1972 och M I Finley, *The Ancient Economy* 1973. En bra kommentar är också s 148-149 i R Flacelière, *Dagligt liv i antikens Grekland*, Stockholm (Prisma) 1969, med citat av ett av huvudstälлена i antikens litteratur: Demosthenes, Talet mot Leptines, 31-33. Hos historieskrivaren Thukydidens finns spannmålsbehovet omnämnt i bl a kap III,86 och VI,7 av *Peloponnesiska krigets historia*.

7) I artikeln »Korinth» i Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Suppl Band IV

(1924) sp 1025 påpekas att athenarnas avspärrning av korinthiska viken vid Naupaktos (Thukydidides II,69) troligen också medförde arbetslöshet i Korinths hamn och dess exportverksamheter.

8) Xenofon förelär i sin skrift *Poroi* (»Mått och steg, resurser»), olika metoder för att locka fler köpmän, spannmålshandlare och skeppsredare till Athen, främst genom privilegier. (Utg och övers i Xenophon, *Scripta minora*. Loeb ed London 1956)

9) Lysias tal nr 12 har senast analyserats av R Seager i *Historia* 15 (1966) s 172-184: »Lysias against the corn-dealers.»

10) Dokument och kommentarer finns samlade i den utmärkta boken *Charities and social aid in Greece and Rome*, av A R Hands, 1968. Särskilt kap VII »The provision of basic commodities» samt dokumenten nr 9, 12, 13, 23, 24.

11) Huvudställena till spannmålsproblemet i Rom finns föredömligt samlade och kommenterade hos Dennis van Berchem, *Les distributions de blé et d'argent d la plèbe romaine sous l'empire.. Genève 1939*. Här framgår bl a att kejsar Augustus år 6 e Kr lät fördriva alla utlänningar p g a livsmedelsbristen. Kejsar Claudius utfärdade vissa privilegier för de yrkeskategorier som var viktiga för livsmedelsimporten. Nero lät vid något tillfälle dela ut gratis olivolja till riddare och senatorer (Tacitus, *Annaler* XIV, 47) och Septimius Severus delade ut både olivolja, vin och kött gratis till dem som var romerska medborgare. I Konstantinopel delades befolkningen i tre kategorier av broddberättigade: 1) Hovet och hären 2) Husägare (för att stimulera husbygget under pionjärtiden) 3) Övriga — obs att det var förbjudet att deltaga i två kategorier samtidigt.

12) R Meiggs, *Roman Ostia*. Oxford 1960 s 278-310.

13) H P Kohns, *Versorgungskrisen und Hungerkravallen im spätantiken Rom*. Bonn 1961. Symmachus, Brev VI,61 VII,21. (Ed Seec 1883). Nyligen utgivet är också: Symmaque, *Lettres I-II*, Utgiven med fransk översättning Callu Paris 1972. Se också: *Prefect and emperor. The Relations of Symmachus AD 384*. Eng övers Barrow. Oxford 1973.